

Icoana împărătească *Iisus Hristos Pantocrator* de la Biserica *Buna Vestire* (din Groapă) din Sibiu. Însemnări de pe parcursul restaurării

Cristina Maria DĂNEASĂ

Abstract

The Royal Icon of Jesus Christ Pantocrator from the Annunciation Church (din Groapă) in Sibiu. Notes during the Restoration

The study focuses in particular on the importance of the research activity on the artistic components of historical monuments. This documentation represents the fundament of practical restoration processes. The purpose of restoring the royal icon was to conserve its original state, which was brought by the research about the original painting, attributed to Dimitrie Dimitriu, and placing it in a bigger context, that aims to preserve as much as possible the originality of the family Hagi Constantin Pop foundation.

Keywords: *Annunciation Church from Sibiu, Dimitrie Dimitriu, iconostasis, royal icon, research, conservation, restoration.*

Introducere

Biserica *Buna Vestire* (din Groapă) din Sibiu, construită între 1788-1789, a fost ctitoria familiei de negustori Hagi Constantin Pop. În inscripția din altar apare amintită Stana Hagi Petru Luca, soția negustorului. Biserica a fost reconstruită integral în 1802, păstrând până în prezent în mare măsură aspectul original¹. Biserica a fost înzestrată cu iconostas și amvon. Pictura și unele elemente decorative – ușile împărătești și icoana de pe corpul amvonului (sculptate în ajur, poleite) datează dintr-o primă perioadă. Nu s-au identificat semnături pe aceste piese, însă se pot aprecia ca fiind realizate la sfârșitul secolului al XVIII-lea². Pereții bisericii rămân nepictați, iar la interior, pe lângă tâmplă și amvon, s-au păstrat trei portrete pe pânză, care-i reprezintă pe ctitorii bisericii: Stana Hagi Petru Luca, Hagi Constantin Pop și Păuna Constantin Pop, pictate probabil de către Franz Neuhauser

¹ C. Oancea, I. O. Abrudan, "The Donation Act of Hagi Constantin Pop's Family for the Annunciation Church in Sibiu," în *Religions*, 11, 108 (2020), 9, 10.

² I. O. Abrudan, Studiu istoric cuprins în Proiect pentru conservarea și restaurarea iconostasului și amvonului din Biserica ortodoxă *Buna Vestire* (din Groapă), Sibiu.

cel Tânăr³. Restul icoanelor de pe iconostas au fost atribuite pictorului iconar și portretist Dimitrie Dimitriu din București, care a activat în zona Sibiului în deceniul al patrulea, al secolului XIX. Este posibil ca pictorul să fi pictat pentru această biserică în anul 1830-1831. Pictorul a acordat atenție deosebită realizării icoanelor împărătești. După îndepărtarea repictării s-a putut aprecia pictura realizată în manieră naturalistă, de o finețe deosebită, ce impresionează prin contrastele atent echilibrate. Pictorul folosește nuanțe puternice pentru a pune în evidență personajele încadrate de nori difuzi. Portretele au trăsături delicate și atitudini reținute⁴. Impresionează maniera de pensulație a culorii pe grundul ușor colorat și trecerile aproape insesizabile dintre nuanțe. În dreapta ușilor împărătești este poziționată icoana Iisus Hristos binecuvântând. Pictorul îl redă pe Mântuitor în ipostaza de figură întreagă, fiind purtat de nori, din care este sugerat un înger în dreapta și un filacter în partea opusă cu textul *Dumnezeu puternic, stăpânitorul, începătorul păcii, Tatăl viitoriului veac*. Iisus ține în mâna stângă globul cruciger.

Icoana Iisus Binecuvântând face parte din acest ansamblu menit să închidă absida altarului parțial, având în partea superioară un spațiu liber cu vizibilitate înspre acesta. Structura iconostasului este simplă, fiind împărțită pe cinci registre susținute pe verso de patru bârne orizontale din gorun sau stejar, fixate în pereții arcului triumfal. Scândurile din lemn de rășinoase formează parapetul pe care sunt fixate elementele de decor aurite și sunt realizate goluri pentru fiecare icoană în parte (cu excepția registrului inferior, unde icoanele sunt aplicate pe parapet). În partea inferioară decorul este mult mai vibrant, simetric față de ușile împărătești impunătoare, predominând sculpturi în ajur, de inspirație barocă ce combină lujeri de flori cu ghirlande de acant și lauri. Panourile icoanelor împărătești sunt încadrate de rame bogat decorate cu ancadramente sculptate și poleite în partea superioară. Ușile diaconești au fost realizate ulterior asemănător celor din centru. Coloanele adosate organizează pe verticală întreaga imagine, accentuând spațiile pline cu golurile din jurul ușilor. În registrele superioare icoanele cu rame aurite sunt ordonate simetric față de axul central. Dinamica se păstrează pe acest ax ce este marcat de trei icoane ovale încadrate de un decor vegetal simplificat. În partea superioară ansamblul este continuat de frontonul ce încadrează ochiul atotvăzător în cornișa profilată. Peste acesta se află postamentul icoanei crucifix cu molenii (Foto. 1).

Starea de conservare

Între anii 1962 – 1964 s-au realizat intervenții de *restaurare* ale iconostasului. Din acest moment ne parvin cele mai însemnate modificări cu privire la aspectul ansamblului. Icoanele pictate de Dimitrie Dimitriu au fost repictate în întregime de

³ I. O. Abrudan, “Western Portraits of Founders from Hagi Constantin Pop Family, in the Church of the Josephine Suburbia,” *BRUKENTHAL ACTA MUSEI*, VIII, 2 (2013), 321-334.

⁴ I.O. Abrudan, “Dimitrie Dimitriu the painter from Wallachia,” în *BRUKENTHAL ACTA MUSEI*, VII, 2 (2012), 333, 336.

către pictorița Doina Papp. Pe fiecare piesă apare inscripționat donatorul, aflând astfel că icoana prezentată a fost restaurată cu sprijinul familiei Lupu Minerva (foto. 2b). În urma procesului de restaurare s-au identificat două momente de reparare a picturii deteriorate, însă prin repictare integrală s-a pierdut imaginea originală valoroasă. Modificări substanțiale se observă în cromatica contrastată abordată de pictoriță, conturarea imaginilor, adăugarea unor elemente noi (îngerăși, inscripții), folosirea umbrelor și luminilor fără treceri, aplicarea grosieră a culorii de ulei. Rama, postamentul și ornamentul traforat și sculptat din partea inferioară au fost renovate în mai multe etape (presupunem ca au existat două intervenții de repoleire), fiind consolidate mecanic inadecvat, chituite sau completate cu elemente sculptate grosier, aveau mai multe straturi de bronz, imitație de aur, vopsea (Foto.2).

Pe structura iconostasului (parapet) s-a intervenit de aproximativ 5 sau 7 ori în funcție de zonele abordate (au fost prelevate probe pentru obținerea stratigrafiilor care au fost interpretate în vederea întocmirii propunerilor de restaurare⁵; Foto. 3). Elementele traforate, sculptate și poleite au fost consolidate mecanic neadecvat (intervenție ce a păstrat oarecum integritatea pieselor), completate și repoleite cu bronz și foiță metalică ce imită aurul.

Icoana avută în discuție a suferit de asemenea în timpul diverselor renovări, dar mai ales în timpul utilizării ei în cult. Panoul de lemn s-a modificat destul de puțin, ca urmare a tehnicii optime de realizare, folosindu-se lemn de rășinoase cu puține defecte constructive, având traversele mobile. În zonele cu noduri apar fisuri și crăpături care au influențat straturile picturale negativ. Ca urmare a modificării lemnului, a șocurilor mecanice, marginal apar diverse fisuri longitudinale care se opresc în general la nivelul traverselor. În momentul manipulării, fixării și demontării piesei s-au pierdut mici elemente lemnoase din panou, au apărut fisuri și crăpături. Microclimatul din biserică a favorizat dezvoltarea insectelor xilofage care au diminuat rezistența mecanică a panoului în special în zonele marginale și pe traverse. Rama și decorul sculptat și poleit din partea superioară prezentau o stare medie spre avansată de degradare. Îmbinările laturilor ramei au cedat treptat, iar în cazul ornamentului s-au identificat numeroase consolidări mecanice cu adezivi naturali și sintetici, elemente de lemn și PFL fixate cu cuie metalice, chituirii de suport peste nivel. Unele elemente pierdute au fost completate iar ghirlanda de frunze din partea inferioară a rămas pierdută. Elementele originale încleiate în bloc s-au descleiat parțial sau total, astfel prin fixarea lor empirică s-a evitat pierderea lor (Foto. 4).

Pictura originală nu a putut fi analizată având în vedere repictarea integrală cu culori de ulei. S-au realizat stratigrafii și radiografii pentru a analiza calitatea și cantitatea de pictură păstrată. După îndepărtarea repictării s-a observat că apar

⁵ Proiect pentru conservarea și restaurarea iconostasului și amvonului din Biserica ortodoxă *Buna Vestire* (din Groapă), Sibiu.

pierderi însemnate în zona picioarelor, mâinilor, în partea inferioară, ca urmare a atingerilor repetate, curățire. În zonele atinse de enoriași cu diverse materii grase (mâini, buze), s-au dezvoltat mucegaiuri, icoana având și sticlă de protecție. S-a observat cum atingerile repetate au erodat repictarea recentă. Același fenomen de uzură s-a identificat după decapare pe original.

Rama și ornamentul sculptate și poleite au fost acoperite integral cu imitație de aur și bronz. Pentru imitarea sau izolarea stratului inferior de imitație de aur s-a aplicat vopsea roșie, peste care s-a repoleit cu imitație de aur și bronz. Aspectul obținut după cele două etape de renovare era inestetic, deranjant, încărcat, neglijent.

Icoana și elementele de decor prezentau depuneri neaderente, aderente și ancrasate. După îndepărtarea repictării și repoleirii s-au identificat depuneri aderente și ancrasate, verni îmbătrânit, brunisat, ce au protejat pictura originală, fiind un strat intermediar.

Metode și materiale

Icoana restaurată face parte dintr-un ansamblu de componente artistice din biserica *Buna Vestire* din Sibiu, monument istoric. S-au efectuat studii și cercetări întreprinse de o echipă de experți și specialiști (istoric, chimist, fizician, biolog, conservator, restaurator), care au întocmit proiectul de restaurare în vederea avizării. S-a analizat iconostasul în ansamblu și în detaliu, stabilindu-se starea de conservare în care se afla și propunerile pentru intervenție. Icoana prezentată a fost supusă diverselor metode de investigare, cu scopul de a afla cât mai multe informații despre piesă, tehnica de realizare, starea de conservare și mai ales cantitatea și calitatea picturii ascunse sub straturile aplicate ulterior pe întreaga suprafață. S-au realizat fotografiile de ansamblu și detaliu, în lumină directă și razantă, macrofotografiile. În vederea obținerii a cât mai multor informații despre pictura originală, icoana a fost radiografiată integral. S-au comparat cele două imagini (radiografia și imaginea în lumină vizibilă), observându-se că drapajul veșmintelor picturii originale prezintă un dinamism și finețe deosebită. Contururile ulterioare nu respectă întru totul desenul original. Fața mântuitorului a fost copiată, însă expresivitatea și proporțiile sunt ușor schimbate în urma repictării. Îngerii ce-l înconjoară pe Iisus transmit un semnal slab pentru albul folosit în timpul intervenției ulterioare. În comparație cu semnalul transmis de albul folosit pentru accentuarea luminilor în cazul picturii originale (doar unul dintre îngeri era original și repictat, ceilalți 3 au fost pictați în jurul mântuitorului ulterior). Un semnal radiografic bun este oferit și de pigmentul roșu, care de asemenea evidențiază diferențele dintre original și repictare. Multe dintre detaliile prezente în imaginea radiografică sunt acoperite de pictura ulterioară, inferioară și din punct de vedere estetic, dar și din cel al tehnicii de realizare. Pictura originală se păstrează în proporții însemnate, astfel îndepărtarea repictării ne-ar oferi imaginea picturii lui Dumitru Dimitriu (foto. 2).

Unele dintre investigații implică prelevarea de probe ce au efecte vătămătoare asupra piesei, iar prin oricare intervenție tangibilă sau intangibilă asupra unui bun

cultural riscăm să-i afectăm structura, aspectul, valoarea⁶. Rezultatele de la aceste investigații ne oferă informații esențiale despre stratigrafiile icoanei și ale decorului. S-au prelevat probe din zone puțin vizibile cu scopul de a determina grundul folosit, a pigmentilor folosiți, esențele lemnoase folosite, prezența uleiului și realizarea stratigrafiilor. Realizarea și interpretarea datelor a fost efectuată de o echipă ce era formată din fizician, chimist și biolog.

La icoana împărătească *Iisus Binecuvântând* s-a observat că peste lemnul suport de brad (*Abies alba*) s-a pensulat un strat de clei subțire cu rol izolator, apoi un grund destul de subțire și uniform pe bază de cretă și liant proteic – cleiuri animale cu adaos de ulei (testul de grund s-a realizat prin metode chimice). Peste grund s-a pictat în mai multe straturi de culoare, subțiri. Tehnica de pictare este tempera grasă. Se observă pelicula de verni originală, în care s-au ancrasat depuneri de natură diversă. Peste stratul pictural apar intervenții de reparare prin aplicarea unei pelicule grosieră, neglijent aplicată (acoperind și culoarea originală nu doar lacunele), apoi s-a repictat integral cu culori de ulei (determinat în urma efectuării testului de ulei), în straturi mult mai consistente și grosiere. În cazul repictării, culorile s-au combinat și direct pe icoană. Determinarea foiței metalice și a pigmentilor folosiți de către Dimitrie Dimitriu s-a realizat cu ajutorul spectrometriei de raze X.

La nivelul ramei, elementului sculptat și a postamentului (realizate din brad *Abies alba* și tei *Tilia cordata*) s-a observat că grundul este pe bază de amestec de ipsos și clei colagenic cu posibil adaos de ulei (testul de grund realizat cu prin observarea reacției chimice cu acid). Stratigrafia ramei este: peste lemn s-a peliculizat cu un strat subțire de clei, grundul este aplicat în strat mai gros, neuniform, s-a aplicat bolusul, apoi foița de aur, verniul pe care se observă depuneri ce se confundă parțial cu stratul bronz consistent, foiță ce imită aurul și culoare roșie de ulei.

Pentru stabilirea procesului de restaurare s-au efectuat teste de consolidare la nivelul straturilor picturale și poleite. S-a observat că pictura se poate consolida prin intermediul repictării, prin călcare cu spatula termostată, după injectarea cleiului de pește sau o combinație de pește și iepure. S-au realizat teste de îndepărtare ale repictării și repoleirii care au fost necesare atât pentru stabilirea procesului de decapare cât și pentru analiza stratigrafiilor (Foto. 5, 6). Pentru îndepărtarea repictării s-au putut utiliza amestecuri pe bază de alcool etilic, izopropilic și di-etoxi etanol în diferite concentrații. A fost necesară aplicarea de comprese timp de 1 minut, apoi îndepărtarea s-a realizat prin frotare cu bețișoare și vată înmuiate în soluție (Foto. 5). Decaparea ornamentelor poleite a prezentat o dificultate mai mare deoarece s-au putut folosi amestecuri mult mai toxice și agresive pe bază de solvenți aromatici și dimetilformamidă. Compresele au fost menținute pe piesă până

⁶ Munoz Vinas, *Contemporary Theory of Conservation* (Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005), 192.

la 1 oră pentru a înnuia toate straturile de repoleire și vopsea. Îndepărtarea s-a realizat mecanic cu spatula de modelat ceara, apoi cu solvent cu pensule moi (Foto. 7).

Pentru consolidarea elementelor desprinse de la nivelul ramei, ornament sculptat și postament s-a observat că nu a fost eficientă injectarea de clei și presarea acestuia deoarece bronzul a pătruns sub desprinderi parțial sau integral în momentul aplicării. În acest caz s-au decapat suprafețele, fragmentele desprinse s-au curățat separat, au fost identificate și reimplantate după curățire. Panoul de lemn a fost consolidat mecanic prin înclieiere, spațiile libere dintre planșe s-au completat cu lemn de Balsa, iar versoul nu a fost decapat. Rama și ornamentul sculptat și poleit au fost demontate și decapate. Fragmentele desprinse de strat policrom s-au replantat pe suportul de lemn după curățirea suprafețelor unde a fost cazul sau după consolidarea mecanică a pieselor prin înclieiere.

La momentul reparațiilor anterioare s-au chituit zonele pierdute cu un chit destul de dur, care nu are suficientă aderență față de lemn, desprinzându-se parțial sau total. Acesta a fost îndepărtat iar chitul nou folosit a fost realizat cu un amestec de clei de iepure și cretă de munte. Chitul finisat a fost integrat cromatic, fie cu acuarele în tehnica rittocco (Foto. 8), fie cu foiță de aur, care ulterior s-a integrat cromatic cu acuarele, în manieră imitativă. La final piesele au fost vernisate cu rășină Dammar dizolvată în esență de petrol și plastifiant ceară de albine (Foto. 9).

Procesul de conservare și restaurare a componentelor artistice din Biserica *Buna Vestire* din Groapă, din Sibiu este ghidat de studiile și cercetările anterioare. Chiar dacă acest sistem funcționează, impactul asupra enoriașilor este neașteptat (atât pozitiv, cât și negativ), revenindu-ne sarcina de a oferi explicații, de a educa publicul cu privire la valorile patrimoniului deținut.

Mulțumiri

În realizarea studiului, a cercetării precum și în procesul de restaurare au fost angrenați experți și specialiști din diverse domenii. Profit de orice oportunitate să fiu recunoscătoare pentru colaborarea de succes a membrilor implicați: conf. Univ. dr. Livia Bucșa, Lect. univ. dr. Ioan Darida, Lect. univ. dr. Luminița Dana Postolache, Lect. univ. dr. Geo Niculescu, Lect. univ. dr. Guttman Marta, Lect univ. dr. Ioan Ovidiu Abrudan, doctor Ciprian Șofariu, restaurator dr. Maria Modi, restaurator Andrei Deak, restaurator Maria Elisabeta Toader, restaurator Andrea Sîrbu. Apreciez de asemenea inițiativa și sprijinul preoților parohi de la Biserica *Buna Vestire* din Sibiu și nu în ultimul rând Mitropolitului Ardealului Prof. univ. dr. Laurențiu Streza.

Ilustrații

Foto 1. Ansamblu iconostas

Foto 2 a și b Ansamblu icoană împărătească- radiografie și lumină vizibilă

Foto 3 a Baza coloanei

Foto 3 b. Stratigrafie postament coloană

Foto 4. Consolidarea ulterioară a lemnului, scursuri de bronz, depuneri neaderente și aderente

Foto. 5 a și b Teste de îndepărtare a repictării

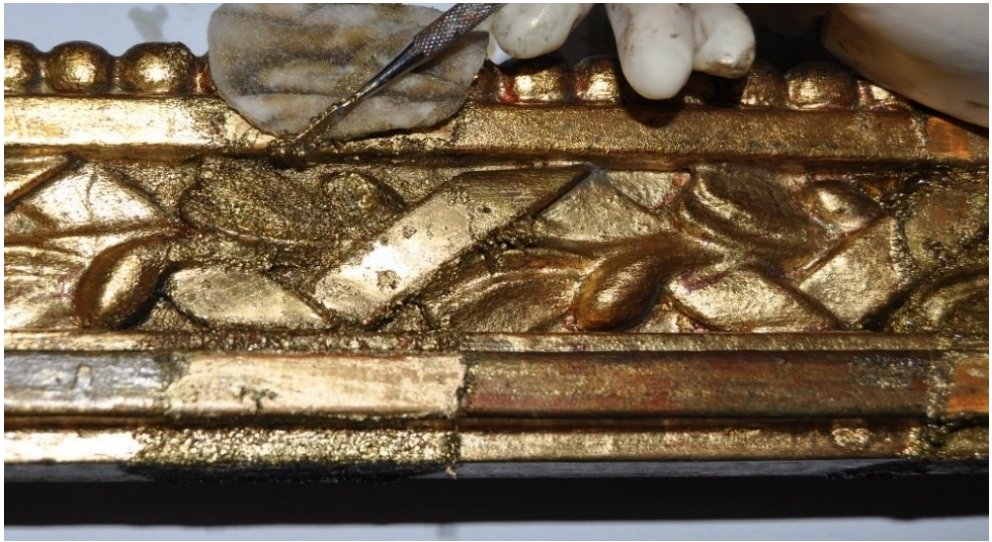

Foto. 6 a și b Etape de decapare la nivelul ramei

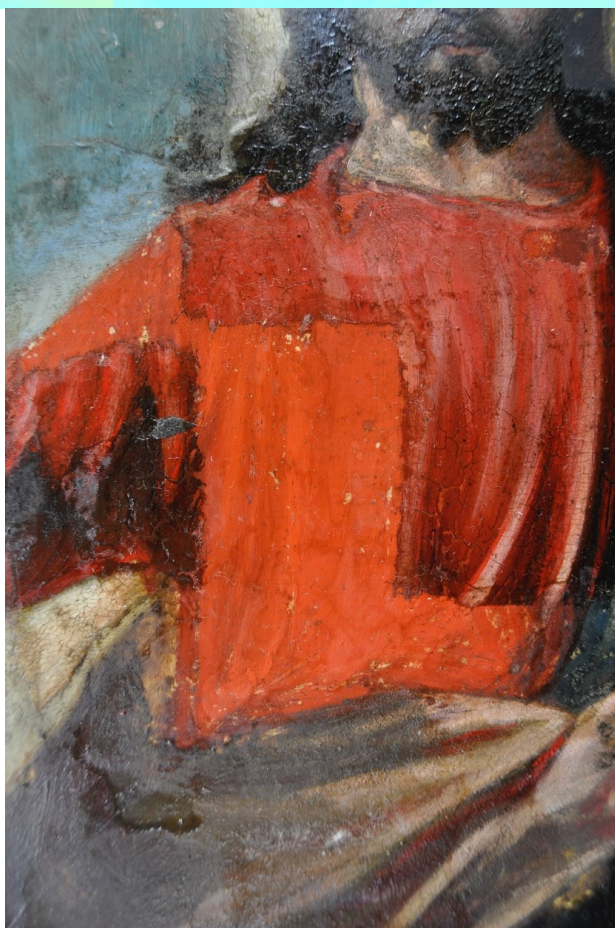

Foto. 7 a și b Îndepărtarea repictării de pe suprafața icoanei

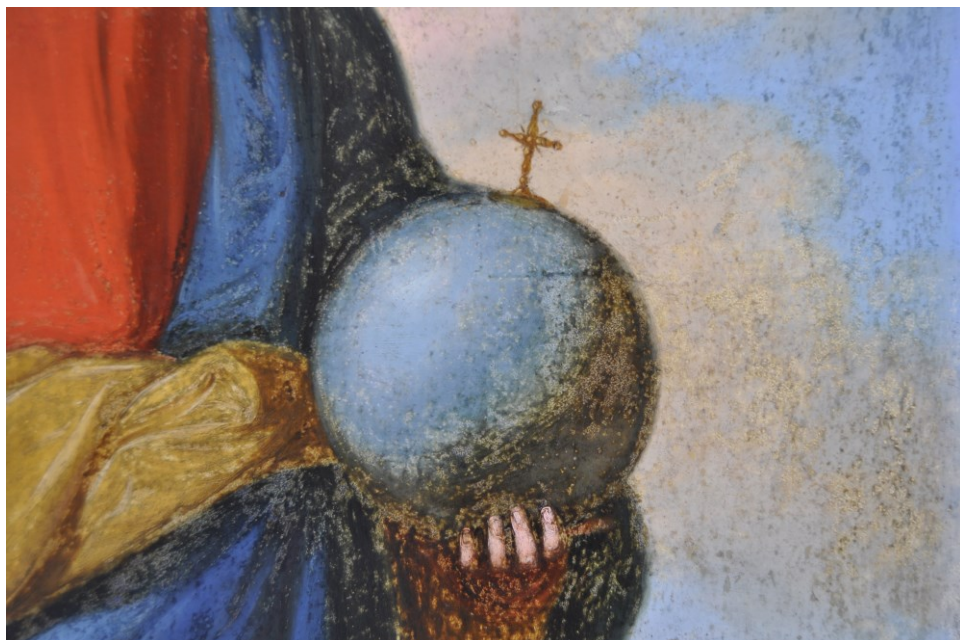

Foto. 8 Integrare cromatică în tehnica rittocco

Foto. 9 a și b Ansamblu înainte și după restaurare